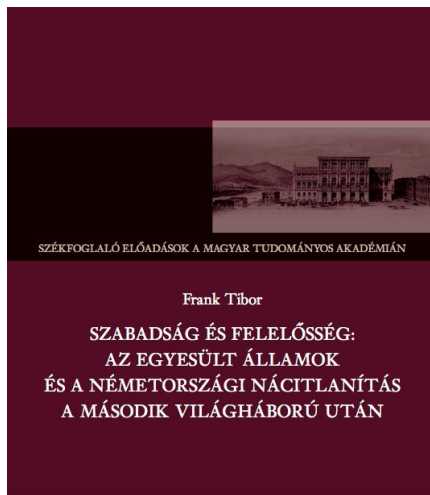

Frank Tibor: Szabadság és felelősség: az Egyesült Államok és a németországi náciatlanítás a második világháború után.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2014. 91 oldal.

„A náci emlékének kitörlése amerikai módon”

A Magyar Tudományos Akadémia székfoglalóinak sorozatában megjelent egyik legújabb kiadvány Frank Tibor gondolatébresztő 2013. október 17-i előadása, amelyik most az Akadémia jóvoltából egy rövid kötetben is hozzáférhető mindazoknak, akik nem tudtak személyesen részt venni az eredeti előadáson, vagy éppen azoknak, akik ott voltak, és szívesen emlékeznek az érdekesítő székfoglalóra. A könyv mérete abban is „felhasználó barát”, hogy egy este alatt el lehet olvasni,

ami a tudományos életre is jellemző könyv-dömpingben üdítő színfolt.

Frank könyvének lényege az amerikai válasz a náci ideológia második világháború utáni eltüntetésére, a német közéletből való kiirtására. Ezek az erőfeszítések feltétlen szolgálták az amerikai érdekeket, miközben az amerikai demokratikus világfelfogás hathatós részét képezték. Ez a folyamat volt a *náciatlanítás*, amely egy sor problémát vetett fel lehetséges megvalósítása szempontjából. Ez az átnevelési program áll a könyv gyújtópontjában, amelynek még ma is tapintható kihatásai vannak. A Rockefeller Alapítvány korábban még feltáratlan levéltári anyaga alapján a szerző új szemszögből is meg tudja világítani a problémát, s a számos kisebb-nagyobb problémagóc mellett további érdekességet is kínál, például Theodore von Kármán (Kármán Tódor) ebben a programban betöltött szerepét.

Ez a náciatlanítási program jól bemutatja az amerikai külpolitika gondolkodásmódját is. A lényeg a demokratizálódási folyamaton volt, hiszen az alapvető elgondolás szerint demokráciák nem támadják meg egymást és könnyebben össze-

fognak agresszorok ellen. Ehhez a német militarizmust és a náci ideológiát gyökeresen ki kellett iktatni, hiszen a huszadik század első fél évszázada jól bizonyította, hogy milyen veszélyt jelent Európára és a világra a téves irányítottságú német mentalitás. Fontos, hogy az amerikaiak nem kollektív bűnösnek gondoltak egy percre sem a német társadalomra, hiszen annak értékei akár gazdasági, akár művészeti értelemben kimagaslóak voltak. Egyszerűen a bűnös eszmét kívánták eltávolítani a német mentalitásból. Ezt a gondolatot már Franklin D. Rooseveltt is képviselte a második világháború alatt, és a folyamat a háború vége előtt közvetlen bekövetkezett halálától függetlenül töretlenül haladt ebbe az irányba. Természetesen az előbbi gondolatokhoz hozzá kell tenni, hogy az egyre élesebben kirajzolódó hidegháborús arcvonal az amerikai törekvéseket az 1949-ben hivatalosan is megszületett Szövetségi Németországra tudta elsősorban alkalmazni.

A háborús bűnösök részleges megbüntetése mellett a közoktatásban játszódott le hatalmas változás, s ez volt a demokratizálás valódi új frontvonala. A németországi tanári kar 75%-a az elbocsátás sorsára jutott (26. old.). De a kezdeti időszakban az igazi és gyökeres változást a jelenlevő katonák és a hollywoodi filmek amerikanizáló hatása jelentette, amelyet azután a politikai-gazdasági dimenzió csak tovább erősített. A külön kis fejezetben tárgyalt hollywoodi „behatolás” gyakorlatilag a már évtizedek óta és a mai napig is töretlenül folytatott amerikai „puha hatalom” legmar-

kánsabb eszköze.¹ Ezek a filmek voltak talán a legnagyobb hatással – sokszor persze tudat alatt – a német mozilátogatókra, akik „a filmen keresztül értették meg leginkább a katonai kormányzat átnevelési politikáját, demokratikus vízióját” (32). Mindezek ellenére, a szerző nem sokkal később azt az állítást teszi, hogy „az amerikai filmeknek mégsem sikerült a németeket meggyőzni arról, hogy mit kell megtanulniuk, és mit kell elfelejteniük” (35). Ez az ellentmondás talán mélyebb magyarázatot igényelt volna.

A könyv leglényegibb részét a szerzőnek a Rockefeller Alapítvány levéltárában elvégzett kutatásai és nemzetközi szinten elsőként közölt idevágó felismerései alkotják. Frank saját szavaival, az ezekből a forrásokból „összeálló kép megújuló értelmezési keretbe állítja a nácitlanításról eddig meglévő ismereteinket” (25). Az e kutatási eredmények alapján született tudományos szintézis teszi ki a könyv mintegy kétharmadát, s ez ad talán valóban igazi, de a korábbiakhoz képest mindenképpen árnyaltabb képet az amerikaiak „átnevelő” programjáról Németországban.

Albert R. Mann jelentései alapján a Rockefeller Alapítvány részére készített beszámoló 1947-ből a kö-

¹ Meg lehet említeni ebben a vonatkozásban Barack Obama amerikai elnök nemrégiben tett kijelentését, amelyben Hollywood amerikai külpolitikát támogató szerepéről nyilatkozik. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/11/26/remarks-president-economy-dreamworks> letöltve 2015. július 3.

vetkezőképpen summázta a demokratizálási programot: „Az amerikaiak nácitlanítása erőszakolt volt, nem volt hatékony, és végzetesnek bizonyult a közmorál és a napi gyakorlat számára” (37). Tehát a kezdeti időszakban az amerikai szakértők egy része is súlyos hiányosságokat látott a program megvalósulása szempontjából. Frank részletesen elemzi a tézis szempontjából fontos Robert J. Havighurst által készített interjúkat, amelyek szintén az 1947. év vége felé készültek. Ezek a beszámolók különböző területeket érintettek: oktatás, tudományos kutatás (a legrészletesebben feldolgozott téma a könyvben és az eredeti több száz oldalas beszámolóban is) vagy a könyvtárak szempontjából. Nem meglepő módon, az amerikai-szovjet viszony kihatással volt mindezekre a területekre, hiszen a politikai rivalizálás kihatott minden más részterületre is. A szovjetek például megpróbálták minél nagyobb számú német tudóst a saját megszállási zónájukba csábítani, ami nem is maradt siker nélkül, míg az amerikai megszállók mintha nem ismerték volna fel teljesen a német szellemi tőke kiaknázásában rejlő nagyobb lehetőséget (54-55). Igaz, az agyelszívás azért kezdett minél nagyobb méreteket ölteni, szintén inkább csak reakcióként a hasonló szovjet kezdeményezésre.

A rövid, de annál érdekesebb könyvet számos hosszabb idézet tölti meg autentikus tartalommal, s az olvasó valóban képet kap a nácitlanítás hálátlan és roppant nehéz feladatáról, legalább is az amerikai szemüvegen keresztül. Ugyanakkor az elsősorban német tudósokkal készült interjúk arra engednek

következtetni, mint ahogy azt a szerző is jelzi, hogy a német tudósszociális inkább sértődöttséggel fordult az amerikai megszállás irányába, mintsem hogy megpróbált volna szembenézni a náci korszak éveivel és abban esetlegesen eltöltött aktív vagy passzív szerepükkel (75-76).

Érdekes töredéke a szélesebb tézisnek Theodore von Kármán, azaz Kármán Tódor esete (76-81). A Magyarországon született, zsidó származású, majd két évtizedig Németországban dolgozó tudós végül a náci hatalomátvétel előtt az Egyesült Államokba emigrált. Kármán tudományos előétele a német területen jól kamatozott a háború után, mert számos német tudós lényegesen nagyobb bizalommal volt Kármán felé, mint a megszálló csapatok, illetve annak vezetői irányába. Így lett Kármán részese a nácitlanítási programnak és ez újabb jó példája a civil szféra esetleges bevonásának lehetősége külpolitikai programokba.

Természetesen az amerikaiak mindvégig egyfajta kötélmentes jártak. Egyrésztől ugyanis ki akarták húzni a maradék méregfogát is a náci ideológiának, amely elég szélesen és mélyen gyökeredzett a német társadalomban, másrészt mindezt úgy kívánták tenni, hogy az amerikai demokratikus értékekre való átnevelés barátságos módon, de mégis hathatósan működjön. Nem is csoda, hogy számos feszültség és kudarc jellemezte a nácitlanítás folyamatát. Mégis, az amerikai kísérletek a nyugati megszállási zónákban, függetlenül a korábban már említett ellenállástól és kudarcélményektől, alapvetően sikeresek

voltak. Ez azonban nem feltétlen csak az amerikaiak sikere volt, illetve nem csupán az átnevelési program kézzelfogható eredményére utaló bizonyíték. Sokat nyomott a latban a gazdasági segítség (Marshall-terv, 1948–1952), a korábban kialakult politikai-társadalmi váz, amelyre könnyedén lehetett demokratikus színt festeni, továbbá maga a nyugat-kelet között zajló politikai, gazdasági és társadalmi hidegháborús verseny is, amelynek a kettéosztott Németország kiemelt szereplője volt. Amennyiben összehasonlítjuk a volt kelet-németországi területen végbement változásokat 1949–1990 között, és azután is, Frank jogosan állapítja meg, hogy az amerikai náciítlanítási törekvéseket hosszú távon sikeresnek kell ítélnünk (83–86). Ahogy a szerző konklúziójában megállapítja, „minden kudarc ellenére higgyünk a totális rendszerek utáni mentális káosz felszámolhatóságában, óvatos, módszeres igyekezettel és a különféle helyzetek szakszerű értelmezése nyomán tenni próbáljunk a másfajta gondolkodás kialakításáért” (86).

Azt is meg kell említeni, hogy az amerikai demokráciába vetett néha már túlságosan is nagy hit, és a hosszú távon sikeres német példa sokszor hitette el a mindenkori amerikai politikai vezetéssel, hogy az ő általuk „jól kitaposott” utat kell másoknak is járni, a garancia a sikerre adott. És azt is érdemes kiemelni, hogy például Japánban megingt csak sikert értek el az amerikai megszállók a második világháború után. Viszont elég csak az iraki példára gondolni az elmúlt időszakban, hogy bárki megértse, mennyire komplikált, mennyire összetett egy ilyen projekt, és sokszor a szakértői munkával kialakított program végrehajtása is kudarcra lehet ítélve. Mi itt Európában inkább örülünk, hogy az amerikaiaknak legalább a nyugati megszállási zónákban sikerült elindítani a demokratikusabb gondolkodás kialakítását. A „német csoda” az amerikaiak által létrehozott csoda is egyben.

Peterecz Zoltán